

ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1991 – 2012 рр.)

Постановка проблеми. Вивчення особливостей функціонування партійних систем у перехідних суспільствах є одним із провідних напрямків як вітчизняної так і зарубіжної політичної науки. Актуалізується вивчення партійної системи України рядом чинників: по-перше, еволюція партійної системи України продовжується, відтак необхідно мати достатньо інформації і знань для прогнозу майбутнього її розвитку; по-друге, незакінченою є дискусія українських вчених щодо виокремлення основних етапів розвитку партійної системи; по-третє, залишається відкритим питання і щодо того, якою є і буде конфігурація партійної системи України.

Мета і завдання дослідження. Мета наукової статті – дослідити особливості еволюції української партійної системи на різних етапах її розвитку. Для досягнення мети дослідження необхідно вирішення наступних завдань: а) охарактеризувати особливості розвитку партійних систем у перехідних суспільствах; б) визначити і описати основні етапи розвитку партійної системи України; в) охарактеризувати перспективи розвитку партійної системи України у контексті парламентських виборів 2012 року.

Виклад основного матеріалу дослідження. Утворення політичних партій у суспільствах, які трансформуються, підпорядковується логіці політичного транзиту і може бути описане наступним чином. Консолідація партійних систем є частиною загального процесу консолідації демократії, тому питання про консолідацію партійної системи безпосередньо торкається перспектив демократії в посткомуністичних країнах. Перехід до демократії здійснюється в три етапи, які в політичній науці дістали назви лібералізації, демократизації і консолідації. На кожному з цих етапів партійна система має свою конфігурацію і на її становлення впливають відповідні фактори. На етапі лібералізації режиму відбувається політичне розмежування на правих і лівих, правлячі й опозиційні партії. Далі розмежування відбувається в межах правлячої партії та опозиції.

На етапі демократизації визначальний вплив на розвиток партійних систем мають інституційні чинники: політико-правове закріплення кордонів національної держави, вибір системи правління, вибір виборчої системи.

Закінчується така еволюція консолідацією партійної системи. Консолідація партійних систем, на думку російського дослідника А. Щербака, вимірюється двома показниками: 1) зниженням рівня фрагментації партійної системи (зменшення кількості парламентських та електоральних партій); 2) зниженням рівня електоральної неусталеності (зменшення кількості голосів виборців, які на кожних виборах голосують за різні політичні сили) [8, с. 47]. Інший російський вчений Г. Голосов показник фрагментації і неусталеності називає форматом партійних систем [2].

Звичайно, що для посткомуністичних країн можна говорити і про особливу специфіку становлення в них партійних систем. Перш за все, слід відзначити, що на відміну від країн Західної Європи, де процес партійного будівництва відбувався знизу, в країнах Центрально-Східної Європи (ЦСЄ) все відбувалося навпаки – згори до низу. Тобто, спочатку відбувається інституційне оформлення еліт (груп інтересів), а потім створюються умови для виникнення та інституціоналізації політичних партій. Звідси і констатація дослідниками низького рівня політичної участі в країнах демократії «третьої хвилі».

Політична наука виокремлює й типи партій у країнах ЦСЄ:

1. Партії масових демократичних рухів («Солідарність» у Польщі, «Громадянський форум» у Чехії, «Саюдіс» у Литві, «Союз демократичних сил» у Болгарії, «Фронт національного порятунку» в Румунії і т.д.).
2. Партії – залишки комуністичних партій.
3. Відновлені довоєнні партії (ліберальні, консервативні, селянські).
4. Етнічні партії (угорські партії в Румунії, Словаччині).
5. Релігійні партії.

6. Партії західних політичних цінностей (феміністичні, захисту оточуючого середовища тощо).

7. «Екзотичні» партії (партії шанувальників пива) [7, с. 222].

Не виключенням є і логіка становлення партійної системи України, яка є характерною для країн в яких відбуваються суспільно-політичні трансформації. Домінуючий вплив на партійну систему у перехідних суспільствах мають вибори до вищих представницьких органів влади. Відтак проаналізувавши електоральні парламентські цикли в Україні 1994, 1998, 2002, 2006, 2007 та 2012 років, можна зробити наступну періодизацію становлення партійної системи України.

I етап – етап початкової багатопартійності (середина 80-х років – кінець 1991 року).

Витоки сучасної багатопартійності в Україні можна віднести до підписання СРСР у 1975 році Заключного акту Гельсінської Наради з безпеки і співробітництва в Європі, що спонукало діячів правозахисного руху до легалізації своєї діяльності у вигляді Української Гельсінської Групи. Однак діяльність цієї групи переслідувалась правлячими колами, а її члени зазнали репресій. Процес становлення багатопартійності в Україні відновився з початком перебудови, а після амністії політв'язнів-правозахисників з'явилися відверто антикомуністичні організації, які дедалі більше політизувалися – Українська Гельсінська Спілка та Українська Демократична Спілка та інші.

Після проведення перших альтернативних виборів 1990 року до законодавчого органу влади в Україні виникає ряд політичних партій: Українська Гельсінська Спілка перетворилась у партію, яка після установчого з'їзду отримала назву Українська Республіканська Партія. Відбулося розмежування на консерваторів і реформаторів у КППС, з якої виділилась «Демократична платформа», яка стала Партією Демократичного Відродження України. Процес прискорення партійного будівництва в Україні на даному етапі був обумовлений наступними значимими подіями:

а) у жовтні 1990 року Верховна Рада України скасувала статтю Конституції УРСР про провідну і спрямовуючу роль Комуністичної Партії;

б) прийняття 24 серпня 1991 року Акту проголошення незалежності України;

в) проведення в грудні 1991 року референдуму щодо ставлення населення України до незалежності та президентських виборів.

На кінець 1991 року в Україні було зареєстровано 8 політичних партій: Українська Республіканська Партія, Українська Селянська Демократична Партія, Народна Партія України, Партія Зелених України, Ліберальна Партія України, Соціал-Демократична Партія України, Українська Християнсько-Демократична Партія, Соціалістична Партія України.

II етап – етап атомізованої багатопартійності (кінець 1991 року – початок 1998 року).

На даному етапі відбувається ряд подій, які мали суттєвий вплив на процес утворення політичних партій. Це, насамперед, прийняття ВР України Законів «Про об'єднання громадян» (16 червня 1992 року) та «Про вибори народних депутатів України» (18 листопада 1993 року), які заклали підвалини правового регулювання діяльності політичних партій. У цей період відбуваються вибори до Верховної Ради України 1994 і 1998 років та вибори Президента України 1994 року.

Для даного етапу була характерною легалізація найбільш впливових партій – носіїв альтернативних ідеологій – КПУ та НРУ, інтенсивне заповнення політичного простору партіями «брендового» типу. Під «брендами» слід розуміти проголошення комуністичної, соціал-демократичної, ліберальної, консервативної, християнсько-демократичної, націонал-демократичної та інших ідеологій, як основи політичної діяльності та партійних програм. На кінець 1994 року в Україні було зареєстровано вже 35 політичних партій, а наприкінці 1997 року – 54 [3, с. 156 – 159].

III етап – партійна система функціонує на принципах системи поляризованого плюралізму (початок 1998 року – 2009 рік).

У даний період слід відзначити наступні істотні події, які мали вплив на становлення партійної системи України: вибори до Верховної Ради України та органів місцевого самоврядування в 2002 та 2006 роках, вибори Президента України 1999 та 2004 років, прийняття Верховною Радою України Закону «Про політичні партії в Україні» (5 квітня 2001 року) та Закону України «Про вибори народних депутатів України» (25 березня 2004

року), який встановив пропорційну виборчу систему.

Процес утворення політичних партій на даному етапі відбувався наступним чином:

– нові політичні партії утворюються внаслідок розколів у вже існуючих партійних структурах;

– утворення партій адміністративним шляхом;

– низка партій починає утворюватися і функціонувати як лобістські угруповання;

– партії – політичні проекти фінансово-промислових груп та окремих осіб.

Домінуючим (найбільш актуальним) суспільним поділом протягом етапу був поділ між “бідними” (до яких можна було віднести абсолютну більшість громадян України – найманих працівників державного та недержавного секторів) і “багатими” (насамперед, представниками великого бізнесу). Цей поділ актуалізувався у значній підтримці лівих сил, а також у популярності ліво-центристської ідеології (соціал-демократії) [4, с. 5].

IV етап (2009 –) – в розвитку партійної системи з’являється тенденція до формування двохблокової системи, що є один із видів системи поміркованого плюралізму.

В даний період відбуваються вибори місцевих органів влади (2009 рік), вибори Президента України (2010 рік), вибори ВР України (2012 рік), які відбуваються за новою змішаною виборчою системою.

Процес утворення політичних партій в даний період відбувається таким же чином як і на попередньому, але спостерігається тенденція до зменшення появи нових партійних утворень. Пов’язано це в першу чергу з відчутністю нових яскравих політиків, а також з тим, що уже вкотре вибори засвідчують про усталеність громадян у виборі політичних партій.

Серед створюваних переважали партії = “проекти” ФПГ та бізнес-структур (“Трудова Україна”, “Прагматичний вибір”, “Солідарність” та ін.), партії-“клони” існуючих, переважно відомих партій, а також, на продовження тенденцій попереднього етапу – партії, що претендували на представництво інтересів певних соціальних груп. У 2000 р., через об’єднання п’яти політичних партій (Партія регіонального відродження України, Партія праці, партія “Солідарність”, партія “За красиву Україну!”, Всеукраїнська партія пенсіонерів) була утворена Партія регіонального відродження “Трудова солідарність України”, яка наступного року змінила назву на “Партія регіонів”. Основою об’єднаної партії стали структури, очолювані представниками Донецького регіону – ПРВУ та ПП. Водночас очевидним стає факт зацікавленості влади у створенні партій-“клонів”: як правило, вони створювалися поряд з найбільш відомими, насамперед опозиційними партіями (зокрема, КПУ, СПУ, НРУ, ПЗУ) і брали участь у виборах (парламентських 2002р. і у президентських 2004 р.), відбираючи голоси у відповідних “основних” партій і кандидатів [4, с. 7].

За результатами виборів 2012 року виборчий бар’єр подолали наступні політичні партії: Партія регіонів, ВО «Батьківщина», ПП «Удар», ВО «Свобода», КПУ. З урахуванням виборів у мажоритарних округах партієне структурування парламенту подано в Таблиці 1 [5].

Таблиця 1

Партійне структурування парламенту за результатами виборів до ВР України 2012 року

Назва партії / результат	Загальнодерж. виборчий округ мандати/ відсотки	Одномандатні виборчі округи	Всього депутатів мандатів	К-ть мандатів за умови пропорц. виб. сист. з 5 % виб. бар’єром
Партія регіонів	72 (30 %)	113	185	144
ВО «Батьківщина»	62 (25, 54 %)	39	101	124
ПП «УДАР»	34 (13,96 %)	6	40	68
КПУ	32 (13, 18 %)	–	32	64
ВО «Свобода»	25 (10, 44 %)	12	37	50
ПП «Єдиний центр»	–	3	3	–
Народна партія	–	2	2	–
ПП «Союз»	–	1	1	–
Радикальна партія О. Ляшка	–	1	1	–
Самовисуванці	–	43	43	–

Як уже відмічалось, на думку російського вченого А. Щербака, консолідація партійної системи пов'язується із зменшенням ефективної кількості партій та зниженням неусталеності електоральних уподобань виборців. Автором статті розраховані індекси ефективної кількості електоральних і парламентських партій [1] за результатами виборів до ВР України (1994 – 2012 рр.) і подані у вигляді Таблиці 2.

Таблиця 2

Індекси ефективної кількості партій за результатами парламентських виборів в Україні

	1994	1998	2002	2006	2007	2012
ЕКЕП	3, 7	11, 9	7, 95	5, 8	4, 3	5
ЕКПП	3, 1	4, 8	4, 67	3, 5	3, 2	4, 3

Якщо взяти до уваги результати парламентських виборів та показники ефективного числа парламентських партій, то можна зробити висновок про те, що в Україні лишається стабільною тенденція до збереження ефективного числа парламентських партій в межах 3 – 4, 5. Це дозволяє ідентифікувати партійну систему України – як багатопартійну без домінуючої партії, або двоблокову багатопартійну.

Що ж торкається індексу неусталеності електоральних уподобань виборців (індекс Педерсена), то його розрахунки за результатами парламентських виборів подані авторкою у Таблиці 3.

Таблиця 3

Індекс неусталеності електоральних уподобань за результатами виборів до ВР України (1994 – 2012 рр.)

	1998	2002	2006	2007	2012
Iped	24	15	35	9, 6	30, 35

Числове значення індексу за результатами останніх виборів засвідчує досить високий рівень електоральної неусталеності. В реаліях це поява двох нових парламентських партій: ВО «Свобода» та ПП «Удар», а також зростання підтримки КПУ. Величина індексу вказує на те, що партійна система України не є консолідованою, а це значить, що на майбутніх виборах її формат або знову буде суттєво змінений, або залишиться сталим.

Висновки. Проаналізувавши становлення партійної системи України, можна зробити наступні висновки:

а) визначальний вплив на становлення партійної системи України мали парламентські вибори 1994, 1998, 2002, 2006 та 2012 років, президентські вибори 1999, 2004, 2009 років та місцеві вибори 2002, 2006, 2010 років.

б) логіку становлення партійної системи України можна передати наступним чином: від однопартійності через атомізовану систему наявності великої кількості партій – до системи поляризованого плюралізму, а відтак до двоблокової партійної системи (варіант системи поміркованого плюралізму);

в) партійна система поляризованого плюралізму є перехідною і еволюціонує, як правило, до системи поміркованого плюралізму, яка є характерною для цілого ряду розвинутих демократичних країн світу. Але можливий також інший варіант розвитку. Партійна система поляризованого плюралізму трансформується у двопартійну (двоблокову) систему або партійну систему з домінуючою партією (наприклад, Росія). І якщо за результатами місцевих виборів 2010 р. в Україні спостерігалась тенденція до утворення партійної системи з домінуючою партією, то після парламентських виборів 2012 р. з'являється інша тенденція – тенденція до формування двоблокової партійної системи.

г) основні чинники, які впливають на становлення партійної системи України можна виділити наступні: а) характер трансформаційного конфлікту і роль старих еліт; б) відсутність можливостей використовувати досвід «історичних партій»; в) незручне для формування партій інституціональне середовище (президентіалізм, відсутність належної нормативної бази, специфіка виборчої системи тощо); г) наявність традицій клієнталізму, патерналізму, регіоналізму [3, с. 159].

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Алескеров Ф.Т. Системы пропорционального представительства и индексы представительности парламента / Ф. Т. Алескеров, В. В. Платонов. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.
2. Голосов Г. Форматы партийных систем в новых демократиях; Институциональные факторы неустойчивости и фрагментации / Г. Голосов // Полис. – 1998. – № 1.
3. Остапещ Ю. Закарпаття через призму політичних виборів: Монографія / Ю. Остапещ, М. Токар / Серія «StudiaRegionalistika»; НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський університет». – Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. – 408 с.
4. Парти́йна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції // Національна безпека і оборона. – 2010. – № 5.
5. Парламент і парламентські вибори в Україні 2012: політична ситуація, суспільні настрої та очікування // Національна безпека і оборона. – 2012. – № 7 – 8. – 120 с.
6. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели / Д. Растоу // Полис. – 1996. – № 5. – С. 5 – 15.
7. Теория партий и партийных систем // Теория политики: Учебное пособие / Под редакцией С.Исаева. – СПб.: Питер, 2008. – С.206 – 238.
8. Щербак А. Коалиционная политика и дефрагментация партийной системы: сравнительный анализ (на примере Польши, России и Украины) // Общественные науки и современность. – 2003. – № 4. – С. 47 – 62.

АНОТАЦІЯ

Шестак Н. ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1991 – 2012)

В статті характеризуються особливості еволюції партійної системи України. Автор наголошує, що еволюція партійної системи України підпорядковується логіці розвитку партійних систем у перехідних суспільствах.

У статті виокремлюються чотири етапи в розвитку партійної системи України. Автором прораховується індекс ефективної кількості партій за результатами виборів до ВР України (1991 – 2012). Робиться висновок про формування двоблокової партійної системи.

Ключові слова: партія, партійна система, партійна система України, вибори Верховної Ради України.

SUMMARY

Shestak N. THE EVOLUTION OF THE PARTY SYSTEM IN UKRAINE (1991 – 2012)

This paper analyzes the features of the evolution of the Party System in Ukraine. The author points out that the evolution of the Party System in Ukraine consists to the logic of party systems in transition societies.

Four stages in the development of the Party System in Ukraine is defined. The researcher calculated index of the effective number of parties on the basis of elections to the Supreme Council of Ukraine (1991–2012 years). It is concluded about the formation of two-block Party System in the country.

Key words: party, party system, the party system in Ukraine, elections to the Verkhovna Rada of Ukraine.